

Az emberismeret és a társadalmi fejlődés

Mindegyik összetett evolúciónak, amelynek a társadalmi evolúció is tekinthető, lényeges tulajdonsága az összetevő elemek solitair fejlődésének bizonyos irányú és természetű gyorsulása. A kulturtársadalmak folytonos differenciálódásával együtt jár az egyének szellemi evolúciójának élénkülése, nekilendülése. S ez minden generációval nő. Sajátságos korreláció tárul szemeink elé, amelyben az egyed és összesség fejlődése egyaránt feltételezik és előidéznek egymást.

Az emberismeretet általában a korosabb, sokat tapasztalt emberek előjogának szokás tartani.

Aki sokat élt, sokféle helyzetet, eseményt látott, sokféle körülmények között sokféle emberekkel érintkezett, valóban emberismerővé fejlődhetett. De hány öreg embert ismerünk, akinek tettei, beszédmódja, nézetei egyformán bizonyítják, hogy a sok tapasztalás sem tudta őket emberismerőkké tenni. Ilyenkor úgy tetszik, hogy az emberismeret művészet, amelyet csak azok sajátíthatnak el, akiknek velükszületett hajlamuk van reá. A megfigyelőképesség, a felszínre került tünetek gyors és eszélyes kombinálása, a valószínűségi számítások egész légiójának elvégzésével, az eredmények átnézésével, korrigálásával, kiválasztásával és a szükségtelenek elvetésével teszik a jó emberismerőt. És ez még nem minden, mert az emberek pusztá megfigyelésének haszna nincsen; külön tehetség kell ahhoz, hogy a megfigyelt adatok alapján befolyásolni tudjuk őket és akaratukat céljaink szerint irányítsuk. Ez az aktív emberismeret, az emberek kezelésének művészete. A passzív

emberismeret csak szellemi hasznokat nyújt a művelőinek, de az emberekkel való bánnitudás világosan anyagi haszonnal jár. Az ügyvédet, orvost, a kereskedőt, aki jól bánik az emberekkel — udvarias előzékeny, türelmes — általában szeretik. Mégse lehet mondani, hogy emberekkel bánni az tud, aki jól bánik velök. A szavakat, amelyeket hozzájuk intézünk, a bánásmódot, szóval egész viselkedésünket egy cél érdekében kell koordinálni.

Az emberismeret és az emberekkel való bánnitudás akkor válik általános társadalmi jelentőségűvé, amikor előáll annak gazdasági szükségessége. Mikor van szükségem, hogy az emberekkel bánni tudjak? Ha az existenciám függ tőlük. Az ősember független. Nincs szüksége senkire. Maga szerez ennivalót, maga varrja a ruháit, maga építi a kunyhóját. Mennél inkább organizálódik a társas élet, annál inkább átszövi azt a függési viszonyok hálózata. Ha veszek, eladok, kérvényezek, kérek, hivatalt vállallok, irodát nyitok, egyaránt függök másoktól. A váltóm sorsa a bankigazgatótól függ és a bank ismét a bank hitelezőtől. A fejlődés folyamán azonban az egymásra utaltság egyszersmind bizonyos szempontból lazul is. Ha falun vagyok, messze a várostól és összeveszek a patikárossal: azért még mindig reá vagyok szorulva és ha beteg van a házamnál, a receptet mégis oda kell küldenem. De a városban válogathatok a patikák között. Ha falun lakom és nem tetszik a csizmadia nyers modora, mikor cipő kell, akarva nem akarva is hozzá kell mennem. A városban viszont nem szorulok e kellemetlen csizmadiára és elfáradok a másik utcába.

Egyformán módjában van mindenkinek, hogy a városban csak olyan emberekkel érintkezzék, akivel érintkezni nem kellemetlen. És épen ezért a városi ember igyekszik is kellemes társaság lenni, ami általában (!) annyit jelent, hogy jól bánik azokkal, akikkel dolga van.

De az emberismeret fejlődésének, mint társadalmi jelenségnek, oka nemcsak gazdasági. A másik ok is összefügg vele, de más természetű. Ez az ok: a szellemi élet evolúciója. A mai ember szellemileg gyorsabb fejlődésű, mint a tegnapi. És a holnapi e tekintetben felül fogja múlni a mait. Nemcsak a szellemi fejlődés generációról-generációra való gyorsulásáról van itt szó, hanem folytonos öntudatosodásáról és öntudatosabbodásáról. A tudás ellenőrzése, a szellemi értékek folytonos számolgotása és nyilvántartása, felbecsülése, lebecsülése és pontos megbecsülése, ezek nemcsak a mai pozitív és egyszersmind szkeptikus tudomány erényei, hanem jellemvonásai a modern embernek is. Szükségünk van reá, hogy ismerjük magunkat; fáradtságot, szellemi energiát kell áldoznunk az önismeretre. Más önismeret ez, mint amelyet a görög szállóige hirdet: *Gnóti szeautón!* Ez az önismeret, amint a klasszikus korszak

bölcseinek pszichológiai okoskodásaiban és az akkor élt művészek karakterizáló módszereiben élénk tükröződik, valami nagyon is elvont tudománynak, valami moralista fontoskodásnak, valami metafizikává szublimálódott elméleti lélektanulmányozásnak tűnik fel és a mai teozofusok fontoskodó önmegismerési tanácsait juttatja eszünkbe. Az újkor embereinek önismerete azonban általában praktikus jellegű. Hasonlít a modern tudományhoz, mert nem nagy elméletekkel és nem összefoglalásokra dolgozik, hanem sok apró adatot gyűjt egymás mellé, megkeresi az oki összefüggések láncmeneteit. De ahol nem találja: nem siet spekulatív úton pótolni azokat a hipotézisek traverzeivel. Ilyenformán mindenkor meg van győződve, hogy tökéletes önismeret lehetetlenség. A magunkról, az énünk természetéről szerzett különböző adatainkat soha tökéletesen össze nem egyeztetethetjük, emellett azonban felhasználhatjuk őket szellemi erőink irányítására, akaratumk edzésére, társaságbeli viselkedésünk szabályozására. Ennek az önismeretnek az értéke végeredményben bizonyára mégis nagyobb, mint a filozófusok definitív természetű önismeretének. Ez a folytonosan éber cenzor nemcsak azt ellenőrzi, hogy logikusan, ízlésesen cselekszünk-e, hanem hogy öntermészetünk gyengeségei, primer és ellenszenves ösztönei ki ne bújjanak, elemi erőre ne kapjanak.

Freud, a pszichoterápia új irányának megalapítója, két fősisztémára osztja az emberi lelket. Az egyik cselekvő, agresszív jellegű, a másik az ellenőrző, gátló, befolyásoló rendszer. Az első adott fix képződmény, az ősi animális énünk, önző, akaratos, kegyetlen. A gyermekkorunk énje ez és álmainkban átveszi fölöttünk az uralmát. A másik szisztéma: szerzemény. A kultúra, a morál építménye. Leküzd az immoralis vágyakat, a nemtelen és ízléstelen ő-ént.

Freud nem az öntudatos megfigyelést és fegyelmézést akarja ezen a szisztémán érteni; ez a kis gépezet az öntudat küszöbe alatt dolgozik és az öntudat tartalmát magát is mintegy automaticæ szabályozza. Képzeld ennek a lelki ellenőrző rendszernek abnormisan nagy fejlődését, képzeld el, amint az az öntudat minden tenyérére kiterjeszti a figyelmét, képzeld el egy beteges túltengését, midőn az már csaknem bénítólag hat a primer, akaró, mozgató énrre és előttünk áll a modern ember önismeretének és lelki fejlődésének természete.

Ha ismerjük magunkat, azaz ha már sok fáradságot pazaroltunk a saját énünk vizsgálatára, akkor érdekelni kezdenek bennünket az emberek. Nemcsak az érdekes emberek, a társaságbeli különlegességek és ritka példányok, hanem kivétel nélkül mindannyi. Reájövünk, hogy könnyelműség mindenkit, akivel érintkezünk, legalább felületesen meg nem vizsgálni, miután idő van reá és a dolog mulatságnak is érdekes.

Az adatok önmaguktól kínálkoznak. Az akaratéről, az érzelmi életről, a gondolkodásra, elmélkedésre való hajlamról a mozdulatokban, a beszédben, az arckifejezésben, a fejtartásban, a tekintet kvalitásában felvilágosításokat kapunk. Az emlékező tehetség, a lelki differenciálódottság, a kifejező képesség, az önismeret, az emberszeretet, (?), a szexuális diszpozíciók, az önzésre és önzetlenségre való hajlamok szintén megnyilvánulnak bizonyos szimptomákban, amelyeket kezdetben nehezen tudunk értékesíteni, rendezni és összefoglalni, de amelyeket később folyton csökkenő hibával dolgozunk fel számításainkban. Hiszen a lelki tulajdonságok egy része már pszicho-fizikailag is mérhető. Az emlékezőtehetséget, a reflexingerlékenységet, az apercipiáló képességet a másodpercek ezredrészeivel mérjük; az akaratéről, az elfáradásról az erőmérők adnak részleges felvilágosítást.

Egyelőre azonban semmi egyenes út nem nyílik, amelyen az emberismeret hamarosan átjuthatna a művészet berkeiből a tudományok lépcsőházába. Nem érdektelen dolog, hogy a pszichológia legkiválóbb művelői a praktikus emberismeret terepében gyámoltalanságukkal és tapasztalatlanságukkal tűntek ki, Kísérleteik és elméleti okoskodásaik határain túl fogalmuk sincs a lélek funkciójáról és véleményt mondani emberekről nem tudnak. Míg viszont egészen egyszerű emberek megdöbbennek kifinomodott látásukkal, szinte természetfölöttinek tetsző emberismerő képességükkel. Ügyvédi írnokok, kereskedősegedek, házalók között sok kiváló emberismerőre akadunk. Előre megmondják, hogy a kliensnek, vevőnek, eladónak milyen szándékai vannak. Zsebében van-e a pénz, amivel tartozik, hitelbe fog-e vásárolni, szüksége van-e rá, hogy ócska holmiját eladja? Pedig az ő emberismerő apparátusukról többnyire hiányzik az önismeret csiszolt, finom okuláréja. Titkuk, hogy a körülmények és tehetségük ráviszik őket a fokozott megfigyelésre.

Az utcai cipőfűző-árús fiú pl. egyszerű emberkezelési sablonnal dolgozik. Utánunk szalad és kapacitál. A cipőfűző árusok tapasztalatai t. i. visszamenőleg azt bizonyítják, hogy az emberek nagy részének nincs elég energiája, hogy szükségtelen holmit ne vásároljon, ha van pénze, ha nagyon kínálják és ha a szükségesség a távol jövőben esetleg fennforog. Épen ilyen pszichológiai sablonokkal dolgoznak a politikai kapacitálók, a kortesek, a szónokok; ők az ellenállást nem okokkal és érvekkel, hanem elsősorban fárasztással győzik le. Az akarat pedig motorikus jellegű idegfolyamat lévén, mindenkor fárasztható.

A nyakas, erős akaraterejű emberek mindig jelentékeny kisebbségben vannak a többiek között. A germán népekről általában lehet mondani, hogy az akaraterejük jelentékenyen nagyobb, mint a szlávoké (oroszek), a török-tatár népeké és a románoké. Az előbbieknél talán gondolkodási, elmélkedési hajlamokban is vezetők; az érzelmi és kedély-

világ gazdagsága tekintetében viszont inkább emezeket illeti az elsőbbség. Az orosz és magyar társasélet sokkal inkább érzelmi alapokon nyugszik, mint például a német és az angol.

Az emberismerőnek minden hasonló ténnyel számot kell vetnie. És épen ebben a kell-ben rejlik az emberismeret tápláló forrása. Aki nincs rászorulva az emberek kezelésére az nem is igen fog vesződni velők és nem is lesz alkalma a gyakorlat folytán mesterré lenni. Olyan fegyver ez, amelyet elsősorban a gyengéknek kell megszerezniök. A századokig elnyomott és üldözött zsidók ezzel tudták föntartani magukat.

Egyik módja az emberek kezelésének az alkalmazkodás; megvesztegető, hat. A törvény elé került cigány túlzott alázatossága is emberkezelés. Csakhogy sablon, mert nem előzi meg az individualizált embervizsgálat. Stendhal, akinek szenvedélye volt az emberek ugratása — az emberkezelésnek *l'art pour l'artja*. — kiváló emberismerő volt. Taine az írja róla, hogy „egyike azoknak a férfiaknak, akik Balzac-kal, Sainte-Bueve-vel, Guizot-val és Renan-nal Montesquieu óta leginkább járultak hozzá az ember és az emberi természet ismeretéhez”. És valóban azt látjuk, hogy Stendhal a sorsát emberismeretével lényegesen befolyásolta, kitűnő összeköttetéseket szerzett, mindig segített magán valamiképp; szerencséje volt a nők körül, bár szép férfinak senki sem mondta. Épen így kiváló emberkezelőknek mondják a nagy politikusok, diplomaták túlnyomó többségét.

Az emberkezelés akaratert tetelez föl. „Nem szabad belefáradni a kitűzött célért való munkálkodásba, az emberek preparálásába”, ez a legfőbb praktikus elv. Épen ezért a nagy akaraterejű emberek kevésbé értékes emberismereti tehetség és felületes adatok birtokában is jobban boldogulnak az emberekkel, mint nagy tehetségű írók és művészek, akik foglalkozásuk szerint kitűnő megfigyelők, de kedélyük érzelmi, szenzitív berendezése miatt az emberkezeléshez nincsen elég energiájuk, türelmük, és az első sikertelenség elfárasztja őket.

Minden családban akad egy diplomata tehetség, aki az apró házi ügyekben akaraterejének nagyságával döntő szót biztosít magának. Néha az apa, másszor a nagyapa, olykor az anya, vagy épen az egyik gyermek.

A modern gondolkozás azonban önismeretre és önmagunk vizsgálata tanít mindannyiunkat. Tisztába kell jönnünk azzal, hogy a lelki erőink és hiányaink pontos ismeretére ugyancsak szükségünk van. És mihelyst ezt beláttuk, a kényszer érzésével lep meg bennünket az emberek folytonos megfigyelésének szükségessége. Reá kell jönnünk tehát, hogy mik az emberismeretünk hiányai és mik az emberekre hatni tudásunk nehézségei. Miután az emberek túlnyomó része mégsem

született emberismerő és miután a modern gondolkodás egyik vívmánya, az új önismeret, még mindig nem nyilvános tudomány, hanem a terjedő és gyorsuló szellemi evolúció esetleges következménye: a számítások még aránylag elég egyszerűek. De más a helyzet, ha két igazi emberismerőnek és emberkezelő-művésznek akarata és szándékai ütköznek össze. Itt igazán füst és durranás nélküli puskaporral megy a harc és végeredményben mégis csak az eredetileg nagyobb, eltakart, nyers erő győz.

Íme, a kifinomult, tökéletesített emberismeretnek az a vége, hogy üvegbura alá állítják; az ember a kétségbeejtő, világos, fárasztó analízisek után azt veszi észre, hogy a belső primer ösztönök ellen küzdeni nehéz és sokszor szükségtelen. Innen van, hogy a legműveltebb, legdifferenciálódottabb lelkű emberek sokszor szívesen vedlenek gyermekeké. Természetes reakcióképpen a csintalankodás, a kellemtelenedés és a komizkodás kezd nekik örömet okozni. Strindberg regényének, a *Fekete lobogók*-nak hőse, Zachris író, aki nagy intellektuális életet él, a feleségének a szeretőjét (aki nő) bottal veri meg. Egyszermind szorongva és örvendve lesi, hogy az asszony hízik, mert a háj ellensége a szexusnak. Halálra eszi a mérreg, mert egy író társának cikke jelent meg a *Revue des deux mondes*-ban. Szóval a nagy önismeret, amelynek pedig célja és értelme az, hogy a saját ügyeinket bizonyos méltóságos távolságból tudjuk szemlélni, végeredményben lomtárba kerül, mint valami nagy költséggel, fáradsággal megszerzett apparátus, amellyet többé nem használunk. Zachris intellektusát csupa elemi, állati ösztönök mozgatják.

Valóban az önismeret bizonyos fokon túl bizonyos fajta embereknek egyenesen káros, terhes, kellemtelen. A gimnáziumi tanárok, akik között annyi a félszeg ember, magános, ülő életükben mintegy föl engedik burjánozni ezt az ellenőrző, önmegfigyelő énjüket. Ez még nem jelent jó önismeretet, csak egy az életmód által felfokozott nervózus diszponáltságot. Az ellenőrzés exponáltabb lelki állapotban még fokozódik. Az ilyen ember azután társaságban ha kifogástalan, könnyed és szellemes akar lenni, azt éri el, hogy mozgásai a természetességükből vesztenek, az aszociációs pályák nem végzik a kapcsolásokat és még a közönséges beszélgetés is nehezebbre esik. Egy kis alkohollal narkotizálva az önmegfigyelést, sokszor hamarosan rendbe lehet hozni az embert. Az eféle önismeret tehát árt és haszna csak akkor van, ha az önfegyelmelés művészete a saját magunk ügyes „kezelése” és beállítására való képesség járul hozzá.

Itt ismét érdekes tények tűnnek szembe. A két képesség egymás rovására fejlődik. Kitűnő önismerők, mondjuk poéták, akik a kedélyük legmélyebb titkait is meglesik, ritkán jó önfegyelmelők; az ő paszív

önismeretük a művészetükben használdik föl és kevésbé hajlja a vizet az önfegyelmzés malmára. Ezért annyi közöttük a megférhetlen és kellemetlen ember.

Odáig jutottunk tehát, hogy az emberismeret és annak speciális fajtája az önismeret is: a mindinkább gyorsuló szellemi evolúció és a társadalom gazdasági differenciálódásának termékei. Az újabb és újabb nemzedékek során az egyének szellemi fejlődése mind gyorsabb. Az emberismeret és önismeret, amelyhez a hosszúéletű öregek azelőtt mintegy automatikusan hozzájutottak, már a fiataloknak is mind nehezebben nélkülözhető; hozzá kell alaposan látniok annak megszerzéséhez, így fejlődik ki a nyugati társaságbeli élet, ahol mindenkin rajta van az önismeret és emberismeret előkelő dressze és ahol valamennyien az emberkezelés retorikájával és az önfegyelmzés arcfestékeivel dolgozunk. Az élek lecsiszolódnak, látszólag sehol sincs erős akarás és nincsen erős ellenállás s az ellenségeinket és az ellenszenves arcokat nem ütjük le és nem vágjuk kupán, mint a rablólovagok és a krakéler huszár-főhadnagyok, mert egyrészt belátjuk az illetők relatív igazságát, ellenünk való küzdelmének relatív jogosságát, másrészt nevetségesnek és ízléstelennek tartjuk, hogy valakit, aki a primer állati énünknek szemre nem tetszik, megbántunk vagy antipátiánkat a viselkedésünkben neki eláruljuk. Egy magasabb humanitás és emberi erkölcs perspektívája ez, amelyben egyrészt önzők maradunk mint eddig, és másrészt szeretjük a véreinket, rokonainkat, ismerőseinket sőt embertársainkat, mint eddig, de egyszersmind szigorúbban örködünk a saját hibáinkon, nem ritkán az önmagunktól való undorodás idegsorvasztó érzésével. És higgadt kontemplációval vizsgáljuk meg a mások iránt való vonzódásunk, szeretetünk természetét. Nem bízunk a szimpátiáink és nem bízunk antipátiáink jogosságában. Fenékgig fölkeverjük érzelmeink levesét és az ételből, amit belőle tálalunk, ilyenformán senkinek sem jut sem föle, sem alja. Hivatásos emberismerők életében szinte törvényszerűen bekövetkezik egy korszak, amikor nem szeret és nem gyűlöl senkit. Valami semleges nemtörődömséggel néz el az emberek feje fölött.

A modern ember ezen az úton haladva, nemcsak az emberekkel de magával szemben is érzelmi holtpontra kerülne, ha nem fáradna el az emberismerés és önismerés, az emberkezelés és önfegyelmzés nemes és morális játékában, és nem engedné szóhoz jutni a primer, gaz, akaratos ősi énjét, aki azután rendet teremt a lelkében. Áramokat és ellenáramokat indít, szeretetet és gyűlöletet kelt, szóval annyi állatot helyez belénk és annyi jóleső öntudatlanságot, amennyi szükséges, hogy az életet elviselhetőnek, érdekesnek, sőt kellemesnek találjuk.

Csáth Géza.